

ETNOFILOLOGINIAI PRŪSIJOS LIETUVIŲ IDENTIFIKAVIMO KONTEKSTAI (XIX A. ANTROJI PUSĖ – XX A. PRADŽIA)

Nijolė Strakauskaitė

ABSTRACT

The article analyses the transformations of the European science of philology in relation to the strengthening of nationalism, as well as the reflection of the trend in the context of East Prussia and Prussian Lithuania. The developments in comparative philology presupposed researchers' interest in the studies of Baltic languages, Lithuanian in particular. The establishment of the Department of Sanskrit and Comparative Philology at Königsberg University both formed the tradition of academic Baltic studies and united the efforts of the intellectuals of East Prussia for the preservation of linguistic and ethnic-cultural heritage of Prussian Lithuania. The text *Aus Baltischen Landen* by lawyer and cultural worker Ludwig Passarge is a characteristic example featuring the reflection of the ethnic-cultural model of Prussian Lithuanians against the background of predominance of comparative linguistics typical of the intellectual context of Europe in the 19th c.

KEY WORDS: Prussian Lithuania, comparative linguistics, Sanskrit, ethnic archaeology, nationalism.

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama europinio filologijos mokslo transformacijos XIX a. stiprėjant nacionalizmui ir šios tendencijos refleksija Rytų Prūsijos ir Prūsų Lietuvos kontekste. Lyginamosios kalbotyros sklaida suponavo mokslininkų interesą baltų kalboms, ypač lietuvių kalbos tyrimams. Įkūrimas Kenigsbergo universitete Sanskrito ir lyginamosios kalbotyros katedros, kuriai vadovavo profesorius Adalbertas Bezenbergeris, ne tik suformavo akademinės baltistikos tradiciją, bet ir konsolidavo Rytų Prūsijos inteligentijos pajėgas išsaugoti Prūsijos Lietuvos kalbinį ir etnokultūrinį paveldą. Teisininko, kultūros veikėjo Ludwigo Passarge's tekstas „Aus Baltischen Landen“ – charakteringas pavyzdys, išryškinantis Prūsijos lietuvių etnokultūrinio modelio refleksiją XIX amžiaus intelektualiniam Europos kontekstui būdingos komparatyvistinės lingvistikos dominavimo fone.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva, lyginamoji kalbotyra, sanskritas, etnoarheologija, nacionalizmas.

Doc. dr. Nijolė Strakauskaitė

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto

vyresn. mokslo darbuotoja

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva

El. paštas: nijole.strakauskaite@gmail.com

Filologijos triumfas ir etninio nacionalizmo implikacijos

Prūsijos lietuviai – vienas iš segmentų etniniu požiūriu istoriškai įvairialypėje Rytų Prūsijos provincijoje, kurio slinktis iš konservatyvios ir socialine-politine prasme pasyvios etninės grupės į suskaidytą bendruomenę XIX a. pabaigoje, paveiktą dviejų nacionalizmų – vokiškojo ir lietuviškojo, analizuotina kur kas platesniame nei lietuvių istoriografijoje giliai išsiskynusio stereotipo dėl „germanizacijos“ patirtos žalos kontekste. Šis kontekstas apima, be abejo, daugelį problemų, bet neabejotinai svarbi problema – europinio filologijos mokslo transformacijos XIX amžiuje ir jo glaudus ryšys su nacionalizmo stiprėjimu, šių tendencijų poveikis Rytų Prūsijoje ir Prūsijos Lietuvoje vykusiems socialiniams-kultūriniais procesams.

Problemos analizė orientuoja į etninio nacionalizmo evoliucijos schemą ir filologijos mokslo vaidmenį joje. Tipinė nacionalizmo ideologijos poveikio judėjimams už nepriklausomybę schema, ypač Rytų ir Vidurio Europoje, apima tris etapus, iš kurių nagrinėjamos temos kontekste akcentuotinas pirmas, kai nedidelė grupė susipratusių mokslininkų ima studijuoti tam tikro tautinio subjekto kalbą, kultūrą ir istoriją, o paskui prasideda šių idėjų transmisija į visuomenę, kurią (transmisiją) vykdo „patriotų“ grupės, ir galiausiai nacionalinis judėjimas pasiekia apogėjų¹. Pagrįstai teigiama, kad šiuolaikinės etniniu pagrindu susikūrusios valstybės gali būti apibrėžtos kaip „išivaizduojamos bendruomenės“ (*imagined communities*), atsiradusios kaip XIX a. intelektualų ir politikų, kurie transformavo senąją, romantinę, tautinę tradiciją, pastangų rezultatas². XIX a. mokslininkai, politikai ir poetai ne šiaip „atgamino“ praeitį, jie rėmėsi jau egzistavusia tradicija, užfiksuota rašytiniuose šaltiniuose, legendose, prietaruose ir pan., interpretuodami tai savaip, turėdami tikslą sukurti naują politinį vienetą ar autonomiją³.

Patricko Geary pastaba, kad intelektualinis kontekstas, kuriame susiformavo modernus nacionalizmas, pradžioje stipriai buvo paveiktas dalies Europos mokslinio elito, daugiausia Prancūzijos ir Vokietijos universitetų, ypač Göttingeno⁴, bent jau formaliai susijęs ir su Rytų Prūsija, nes būtent Göttingeno universitete 1869–1872 metais studijavęs, į Kenigsbergo universitetą 1880 metais dirbti atvyko žymus vokiečių kalbininkas, vienas iš akademinės baltistikos pradininkų Adalbertas Bezzenbergeris⁵.

Jau XIX a. pradžioje išryškėjusi tendencija vokišką identiteto modelį pagrįsti pirmiausia vokiečių kalbos prioritetu buvo nulemta politinių (patriotizmo banga kovojant su Napoleono okupacija Prūsijoje) ir kultūrinių veiksnių (nacionalinio švietimo programa ir intelektualų, ypač Johanno Gottliebo Fichte's, pastangos). Europos kontekste tiesioginė kalbos ir identiteto sąsaja išryškėjo jau XVIII a.: ją akcentavo prancūzų filosofas Etienne Bonnot de Condillac, kuris pabrėžė, jog kiekviena kalba išreiškia ja kalbančių žmonių charakterį⁶. Svarbus šuolis šiame kalbos ir politinių intencijų interferencijos fone buvo lyginamosios indoeuropiečių filologijos susiformavimas, kuriam didžiausią įtaką turėjo Göttingeno universiteto klasikinės filologijos atstovai, o jos pradininku laikytinas Friedrichas von Schlegelis, 1808 m. parašęs veikalą „Apie indų kalbą ir išmintį“ (*Über die Sprache und Weisheit der Inder*), kurioje pagrindė sanskrito kalbos, kaip graikų, lotynų, persų ir germanų kalbų pagrindo, svarbą⁷. Jau kita vokiečių filologų karta – Franzas Boppas, Jacobas Grimmas – šiuos labiau intuityvius nei mokslinius Schlegelio svarstymus išvystė į kalbos raidos ir panašumų su giminingomis kalbomis tyrimo metodą – lyginamąją indoeuropiečių filologiją. Visa tai įgalino ne tik klasifikuoti kalbų šeimas (slavų, germanų, romanų ir pan.), bet ir paskatino mokslinius ankstyvųjų tų kalbų formų tyrimus.

Vienu iš tokių tyrimų objektų tapo ir lietuvių kalba, artima sanskritui savo archajiškumu. Platumą susidomėjimą lietuvių kalba rodė tyrėjų „geografinis aspektas“: komparatyvistinės lingvistikos kontekste lietuvių kalbos problemą nagrinėja slovaku mokslininkas Pavolas Jozefas Šafárikas studijoje „Slaviška etnografija“ (*Slovansky narodopis*, 1842). Minėtini ir du Prahos universiteto profesoriai – Augustas Schleicheris, parengęs „Lietuvių kalbos gramatiką“ (*Litauische Grammatik*, 1856),

¹ GEARY, P. J. *The Myths of Nations*. Oxford, 2001, p. 17–18.

² ANDERSON, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York, 2003, p. 48–49.

³ GEARY, P. J. Op. cit., p. 17.

⁴ Ibid., p. 18–19.

⁵ STRAKAUSKAITĖ, N. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda, 2010, p. 203–206.

⁶ GEARY, P. J. Op. cit., p. 25.

⁷ Ibid., p. 27.

ir Leopoldas Geitleris, išleidęs „Lietuviškas studijas“⁸. Nepaisant šių ir dar keletą mokslininkų lituanistinio įdirbio, tiksliniai moksliniai lietuvių, latvių ir prūsų kalbų, kaip lyginamosios kalbotyros objekto, tyrimai buvo susiję su Sanskrito katedros įkūrimu Kenigesbergo universitete, pakviečiant vadovauti šiai katedrai perspektyvų lyginamosios kalbotyros specialistą A. Bezenbergerį. To laiko lyginamoji indoeuropiečių kalbotyra įgalino ne tik perskaityti seniausius rankraščius susiejant jų kilmę su tam tikra modernia nacionalinės kalbos versija (seniausi tekstai, priskirti „vokiečiams“, buvo datuoti VIII a., „prancūzams“ – IX a.), bet ir atlikti pačių seniausių kalbos formų hipotetines rekonstrukcijas, net ir tokias, kai dar neegzistavo raštas, o šiais mokslo rezultatais dažnai pasinaudavo politikai, rekonstruodami „tautinį pėdsaką“ labai tolimoje praeityje ir akcentuodami kalbinę bei kultūrinę tada gyvenusių žmonių bendrystę⁹. Šis teorinis modelis leido gotus, frankus, burgundus, vandalus ir kitas gentis inkorporuoti į viduramžių Šv. Romos imperiją ir aktualizuoti visa tai XIX a. vokiečių tautinės tapatybės kontekste.

Kokią poveikį šis lyginamosios indoeuropiečių filologijos kanonas darė Rytų Prūsijos kultūros veikėjams, liudija anuomet periodiniuose leidiniuose dažnai pasitaikydavę populiarūs etimologijai būdingi išvedžiojimai, paremti žodžių sąskambio analogijomis. Ryškus pavyzdys – „Prūsija“ ir „Lietuva“ pavadinimų interpretacijos: „Prūsija“ buvo siejama su *Pruteniu*, o šis – su prūsų kalbos žodžiu *prutan* (protingas), kitas variantas – „Prūsija“ kildinama iš lenkų kalbos žodžio *borus* (miškas), *boruski* (miško gyventojai), o iš čia ir *pruski*, ir *Preussen*¹⁰. Pagal šį principą dvasininkas ir lietuvių kalbos mokytojas Karlas Rudolfas Jacoby išvelgė analogiją – „Lietuva“ ir *lieti*¹¹. Tokio pobūdžio „teorinės prielaidos“ neišlaikė profesionalių kalbininkų kritikos, bet žavėjimasis jomis liudija platų lyginamosios kalbotyros atgarsį Rytų Prūsijoje, o su tuo susijęs ir Prūsijos Lietuvos tematikos patekimas į minėtų svarstymų akiratį.

Neatsitiktinai esminės lyginamosios kalbotyros mokslo tendencijos, išryškėjusios XIX a. antrojoje pusėje, skatino ir A. Bezenbergerį gilintis į šią naują kalbotyros sritį, o tai reiškia – ir į senuosius lietuviškus raštus. Faktą, kad būtent lyginamoji kalbotyra jo mokslinius interesus orientavo lietuvių kalbos tyrimų link, akcentavo pats Bezenbergeris, švęsdamas 70-ies metų sukaktį¹². Jo mokslininko kelias į šią mokslo sritį susijęs ne tik su Göttingeno universitetu, bet ir su vienerių metų studijomis 1873-aisiais Müncheno universitete, kur sėmėsi žinių iš garsaus tuomet indoiranėnų kalbų specialisto Martino Haugo. Iškart po studijų 1874 m. jis apgynė daktaro disertaciją gotų morfologijos tema¹³. Domėtis prūsų, lietuvių ir latvių kalbomis (baltų kalbų terminas tuo metu dar nebuvo paplitęs)¹⁴ jį paskatino žymus kalbininkas Augustas Fickas, tuomet jau garsus lyginamosios kalbotyros autoritetas, vienas iš lyginamosios kalbotyros etimologijos tyrimų pradininkų, propagavęs giminingų kalbų priešistoriniais laikais analizės galimybę. 1868 m. jis išleido šios mokslo srities kapitalinį veikalą „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen“¹⁵. Taigi, šių tuomet modernių kalbotyros idėjų persiėmęs A. Bezenbergeris, būdamas 29-erių, atvyko į Kenigsbergo universitetą, kur buvo traktuojamas kaip

⁸ PETRONIS, V. *Constructing Lithuania. Ethnic Mapping in Tsarist Russia 1800–1919*. Stockholm, 2007, p. 176–183; GENZELIS, B. *Kultūrų sąveika*. Vilnius, 1989, p. 149–153.

⁹ GENZELIS, B. Op. cit., p. 32–33.

¹⁰ GINEITIS, L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius, 1995, p. 140.

¹¹ JACKOBY, K. *Lesefrüchte. Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1883, S. 48.

¹² SABALIAUSKAS, A. *Noted Scholars of the Lithuanian Language*. Chicago, 1973, p. 41.

¹³ SCMALSTIEG, W. The Founder of Baltic Philology: Adalbert Bezenberger. *Lituanus*, 1974, Vol. 20, Nr. 2, p. 36.

¹⁴ SCHMIDT, W. Adalbert Bezenberger (1851–1922). *Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg*, 1995, Bd. 29, S. 215.

¹⁵ *August Fick*. [interaktyvus] [žiūrėta 2011 08 24]. Prieitis per internetą: <<http://www.britanica.com/EBchecked/topick/206028/August-Fick>>.

garsaus kalbininko Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno sekėjas, jo darbų tęsėjas, ir per keturiasdešimt mokslinės karjeros metų tapo baltų filologijos pagrindėju tikraja to žodžio prasme¹⁶.

Per pirmąjį darbo Kenigsbergo universitete dešimtmetį Bezenbergeris beveik išimtinai domėjosi tik kalbotyra – baltų kalbomis, moderniąja dialektologija ir folkloristika¹⁷. Šią jo mokslinės veiklos kryptį atskleidžia gausios publikacijos: 1882 m. pasirodė solidus veikalas, pagrįstas lietuvių tarmių Rytų Prūsijoje ir Rusijos imperijos valdomame lietuvių kalbos areale tyrimais, taip pat ir tautosakos analize¹⁸; 1883 m. publikuoti net trys straipsniai, susiję su Prūsijos Lietuvos etimologija ir tautosaka¹⁹.

Bezenbergerio susidomėjimas lietuvių kalba atvykus dirbti į Kenigsbergą fokusavo jo dėmesį į konkretų etnokultūrinį regioną, kuriame toji kalba buvo aktyviai vartojama – Prūsijos Lietuvą. Tam tikrą šio regiono vaizdinį Bezenbergeris galėjo susidaryti ir gyvendamas toli nuo Rytų Prūsijos iš gausiai skelbtų publikacijų Rytų Prūsijos periodiniuose istorinės problematikos leidiniuose: „Prūsijos provincijos lapas“ (*Preussische Provinzialblätter*, 1829–1834), kuriame buvo skelbta daug medžiagos lietuvių ir prūsų etnografijos, folkloristikos, vietovių istorijos tematika. Modifikuotas leidinio pavadinimas „Naujasis Prūsijos provincijos lapas“ (*Neue Preussische Provinzialblätter*, 1846–1866) susijęs ir su aukštesniu šio leidinio intelektualiniu lygiu, kai jį ėmėsi redaguoti menotyros profesorius Albertas Hagenas²⁰. Apie šių leidinių „lituanistinį aspektą“ pagarbiai atsiliepė ir Lietuvių literatūrinės draugijos (LLD) nariai, išvelgdami savąją misiją tęsti tokio pobūdžio veiklą²¹. Beje, Bezenbergeris taip pat priklausė LLD, buvo vienas iš jos steigimo idėją palaikiusiųjų Rytų Prūsijos kultūros ir visuomenės veikėjų, todėl pirmasis LLD pirmininkas Karlas Rudolfas Jacoby pagrįstai pažymėjo, kad dar būdamas Göttingene Bezenbergeris „pasiaukojamai tarnavo“ šiai draugijai, o atvykęs į Kenigsbergą dar labiau parėmė ją bibliografiniais ir lingvistiniais darbais²².

A. Bezenbergerio veikla, gyvenant daugiau nei keturis dešimtmečius Rytų Prūsijoje, reflektuoja ne tik lyginamosios kalbotyros specialisto profesines aspiracijas, bet ir konkrečių istorinių sąlygų poveikį paribio kultūros veikėjo asmenybei. Jis, susidomėjęs baltistika, atvyko į Kenigsbergą ir Prūsų Lietuvą tuomet, kai Vokietija buvo ką tik politiškai susivienijusi ir ėjo nacionalinės valstybės stiprinimo keliu. Šis procesas ne tik gilino jau XIX amžiuje įsibėgėjusį asimiliacijos procesą, bet įvedė naują, griežtesnę, dimensiją – visišką tautinių mažumų niveliaciją germanizacijos forma. Valstybinės ideologijos nuostatos darė poveikį ir to meto Vokietijos mokslininkams. Neabejotina, kad savo mokslinės veiklos Kenigsbergo universitete pradžioje A. Bezenbergeris vadovavosi tuomet populiariu požiūriu į Prūsijos lietuvius kaip nykstančią tautinę mažumą.

Etnoarcheologijos reikšmė Prūsijos lietuvių etninės grupės tyrimuose

Panašiems tikslams kaip ir lingvistiniai XIX a. tyrimai, kuriais remiantis tautos pėdsakų buvo ieškoma daug anksčiau, nei galėjo atsirasti tautinė savivoka, buvo pasitelkta ir etnoarcheologija.

¹⁶ SCHMIDT, W. Op. cit., S. 217; SABALIAUSKAS, A. *Lietuvių kalbos tyrinėjimų istorija*. Vilnius, 1979, p. 82.

¹⁷ SEELE, G., von. *Geschichte der Albertus Universität zu Königsberg in Preussen*. 2. Aufl. Würzburg, 1956, S. 342.

¹⁸ BEZZENBERGER, A. *Litauische Forschungen*. Göttingen, 1882.

¹⁹ BEZZENBERGER, A. Ethymologische Miscellen. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1883, Bd. 1, S. 40–46; BEZZENBERGER, A. Volksethymologie u. Vokalvorslag im Lithauischen. *Ibid.* S. 46–48; BEZZENBERGER, A. Über den Aberglauben der Litauer. *Ibid.*, S. 396–398.

²⁰ GENZELIS, B. Op. cit., p. 140.

²¹ HOFFHEINZ, C. Jahresbericht. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1884, Bd. 8, S. 72.

²² JACOBY, K. R. Generalversammlung, den 27. Okt. 1880. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1883, Bd. 1, Heft I–VI, S. 182.

Jos paskirtis buvo surasti lingvistiškai lokalizuotos „tautos“ fizinius įrodymus, pagrindžiant jos kultūrinį specifiškumą, o pagrindinis tezės, kad specifinė materialinės kultūros tradicija gali būti susieta su lingvistine grupe, propaguotojas buvo vokiečių lingvistas ir archeologas Gustavas Kossinna (1858–1931), beje, gimęs Rytų Prūsijoje, Tilžėje²³. Kitaip tariant, Kossinna savo darbuose įrodinėjo tiesioginės sąsajos tarp kalbos, materialinės kultūros ir tam tikros tautybės, žinomos iš istorinių šaltinių, pagrįstumą. Neatsitiktinai vienas iš jo leidinių pavadintas „Germanų kilmė“ (*Der Herkunft der Germanen*)²⁴.

Būtent šios naujos etninės archeologijos implikacijos XIX–XX a. sankirtoje buvo itin parankios modernioms valstybėms, ypač tokioms kaip Vokietija, skelbiant gretimų valstybių teritorijas ar jų dalis buvus germanų „gimtinę“. Kita vertus, etnoarcheologijos populiarėjimas skatino pažangią tarpdisciplininio diskurso tendenciją, o tai švelnino epochos padiktuoto ideologinio preso poveikį mokslininkams, paliekant erdvės autonominio mąstymo modeliui. Būtent šiame kontekste reikėtų vertinti ir A. Bezenbergerio plataus profilio mokslinių interesų įgyvendinimą Rytų Prūsijoje, vykdant lingvistinius, archeologinius, etnografinius ir istorinius tyrimus, daugiausia susijusius su Prūsijos Lietuvos kultūros paveldu²⁵. Epochos dvasios nulemtą neišvengiamo balansavimo tarp mokslininko priedermės ir politikos būtinybę ryškiai atskleidė A. Bezenbergerio straipsnis, publikuotas 1915 m. leidinyje „Zeitschrift für Politik“, kuriame autorius, atiduodamas duoklę savojo laiko geopolitikos sampratai ir nenusižengdamas patriotinėms nuostatoms, atsargiai siūlė atsižvelgti į Vokietijos dalies – Rytų Prūsijos kaimynų, plačiaja prasme (lietuvių, latvių, lenkų ir kitų), istorinės raidos ypatumus, projektuojant pokarinių sienų perspektyvą. Laviravimą tarp mokslo ir politikos šioje publikacijoje A. Bezenbergeris vis dėlto užbaigė jam akivaizdžiai svarbesniu nei visa kita moksliniu akcentu, pabrėždamas būtinybę priimant politinius sprendimus įvertinti „tautų vystymosi ir jų istorijos specifika“²⁶. Visgi A. Bezenbergerio mokslinis palikimas prabėgus ir šimtmečiui vertinamas pozityviai, o jo kaip lingvisto nuopelnai itin akcentuojami, įvardijant šį mokslininką akademinės baltistikos pradininku²⁷.

Prūsijos lietuvių įvaizdžio refleksija Ludwigo Passarge's tekstuose

XIX a. antrojoje pusėje išaugusį Rytų Prūsijos inteligentijos susidomėjimą, kuriam nemažą įtaką darė filologijos ir etnoarcheologijos populiarumas, Prūsijos Lietuvos etnokultūrinio paveldu rodė didelis skaičius dalyvaujančiųjų ir prijaučiančiųjų Prūsijos senovės draugijos (*Altertumsgesellschaft Prussia*) ir ypač 1880 m. susikūrusios Lietuvių literatūrinės draugijos (*Litauische literarische Gessellschaft*) (toliau – LLD) veikloje. Pastaroji vienijo apie 100 asmenų²⁸. Tarp LLD įkūrimo iniciatorių buvo ne tik garsūs kalbininkai A. Bezenbergeris, G. Nesselmannas, bet ir iš Rytų Prūsijos kilęs, iki pensijos čia dirbęs (Šventapilėje – *Heiligenbeil*, dab. Mamonovo, Įsrutyje – *Insterburg*, dab. Černiachovsk, Karaliaučiuje – *Königsberg*, dab. Kaliningrad) teisininkas, literatas ir vertėjas Ludwigas Passarge (1825–1912). Jo straipsniuose, publikuotuose aukščiau minėtų draugijų periodiniuose leidiniuose ir ypač leidinyje „Aus baltischen Landen. Studien und Bilder“

²³ GEARY, P. J. Op. cit., p. 34.

²⁴ KOSSINNA, G. *Herkunft der Germanen*. Würzburg, 1911.

²⁵ Plačiau apie tai: STRAKAUSKAITĖ, N. Op. cit., p. 205–223.

²⁶ BEZENBERGER, A. Die ostpreussischen Grenzlande. *Zeitschrift für Politik*, 1915, Bd. VIII, S. 40–42.

²⁷ SCHMALSTIEG, W. R. The Founder of Baltic Philology: Adalbert Bezenberger. *Lituanus (The Lithuanian Quarterly)*, 1974, Vol. 20, Nr. 2. p. 35.

²⁸ GINEITIS, L. Op. cit., p. 171.

(Glogau, 1878) gana ryški lituanistinė refleksija, kurią, kaip charakteringą pavyzdį, tikslinga aptarti išsamiau.

Minėtame leidinyje nemažai vietos skirta kelionių palei Kuršių marais įspūdžiams, kitaip tariant, Prūsijos Lietuvos šiaurinės dalies aprašymui, išdėstytam dviejuose skyriuose – „Wanderungen am Kurischen Haff“ ir „Von der Kurischen Nehrung“²⁹. Čia daugiausia dėmesio skirta Kuršių nerijai, nors jau pirmajame puslapyje autorius akcentavo seniai puoselėtą norą aplankyti Prūsijos Lietuvą (Passarge vartojo tuomet įprastą trumpinį – *Littauen*) jau vien tam, kad išgirstų, kaip dainuojamos lietuviškos dainos: „*Da ich schon seit Langem gewünscht hatte, einmal littauische Lieder zu hören, auch im Begriff stand, nach einem Theile Littauens zu fahren*“³⁰. Šis pradinis akcentas išryškina bendresnę tendenciją – didelį dėmesį folklorui, nors tuo neapsiribota – dėmesio vertos ir L. Passarge's antropologinės išvalgos. Ne veltui jo amžininkas ir draugas teisininkas ir rašytojas Ernstas Wichertas savo „Lietuviškas apysakas“ dedikavo būtent L. Passarge'ui, pabrėždamas, kad pastarojo leidinys „Aus Baltischen Landen“ geriausiai gali padėti tiems, kurie norėtų susidaryti vaizdą apie lietuvius [Prūsijos lietuvius – N. S.] ir jų kraštą (*Wenn es wünschenswert schien, über Land und Volk Littauer zur besseren Orientierung des Lesers etwas vorauszuschicken, so konnte schwerlich Jemand mit mehr berechtigung Amt des Führers übernehmen, als der Verfasser des trefflichen Werkes „Baltische Studien“*)³¹.

Lituanistinis pėdsakas aptariamame L. Passarge's tekste pulsuoja beveik kiekviename puslapyje, ypač rašant apie Kuršių nerijos kaimus, akcentuojant čia praktikuotų lietuvių ir latvių kalbų giminingumą. Šis L. Passarge's tekstas neleidžia abejoti, kad autorius, mokėjęs keliolika kalbų, buvo pramokęs ir lietuviškai pas profesorių Friedrichą Kuršaitį³². Tai akivaizdu iš Nidos žvejų kaimo aprašymo aukščiau minėtame tekste, kuriame dėmesys pirmiausia koncentruotas į etimologijos aspektus operuojant *Urbo kalno* (*Urbo-kalns*), *Angių kalno* (*Angiu-kalns*) ir *Purvynės* (*Purwien*) pavadinimais. Aiškindamas pastarojo pavadinimo kilmę, jis pagrįstai konstatuoja, kad tai neturi nieko bendra su ten gyvenusių žmonių socialiniu statusu, o tik reflektuoja vietovės kraštovaizdžio ypatumą, kai namai stovėjo klampioje pamario žemėje. Visgi toliau ši „etimologinė išvalga“ atitrūksta nuo kuršininkų kalbinės aplinkos ir remiasi lietuvių kalbos žodžio „purvas“ samprata, anot autoriaus, „vandens ir žemės mišinys“, priduriant, kad įprastai purvas (*Schmuz*) vadinamas žodžiu „szudas“ ir dažnai vartojamas įžeidžiama prasme – „szud-vabalis“³³. „Dešifruojant“ *Urbo* ir *Angių* kalnų pavadinimus L. Passarge'ui prireikė ir kuršininkų³⁴ kalbos. Pabrėžęs, kad žodis *Urbo* lietuvių kalboje atitikmens neturi, jis darė prielaidą, jog šis kalno pavadinimas kildintinas iš kuršininkų kalbos žodžio *urbti* – „gręžti“ ir reiškia, kad kalnas atrodė lyg išduobtas arba to kalno viršūnė priminė grąžto formą. Aiškindamas *Angių kalno* pavadinimą L. Passarge į kalbotyros pasaulį „neria“ dar giliau ir primena, jog žodis *angis* panašus į lotynų kalbos žodį *anguis*, t. y. gyvatė, darydamas apibendrinančią išvadą, kad lietuvių kalba turi sąsajų su graikų kalba ir kad „visos šios trys kalbos kilusios iš indogermanų kalbų šeimos“³⁵.

²⁹ PASSARGE, L. *Aus baltischen Landen*. Glogau, 1878, S. 105–300.

³⁰ *Ibid.*, S. 105.

³¹ Maximilian Rankl. Passarge Ludwig (Louis) [interaktyvus] [žiūrėta 2011 08 30]. Prieitis per internetą: <<http://www.ostdeutsche-biographie.de/passlu00.htm>>.

³² GINEITIS, L. *Op. cit.*, p. 193.

³³ PASSARGE, L. *Op. cit.*, S. 242.

³⁴ L. Passarge tiksliai apibūdino kuršininkų (vok. *Kuhren*) kalbą kaip latvių kalbos dialektą. Žr.: PASSARGE, L. *Op. cit.*, S. 126–127.

³⁵ *Ibid.*, S. 126.

Šis L. Passarge's etimologinis pasažas gana akivaizdžiai liudija XIX a. antrojoje pusėje išaugusia naujos filologijos mokslo krypties – lyginamosios kalbotyros – įtaką viešajame Rytų Prūsijos diskurse, kai ne filologai, rašantys tekstus, bent kiek susijusius su Prūsijos lietuviais, stengėsi bent minimaliai operuoti lietuvių kalbos žiniomis. L. Passarge'į tai nebuvo sudėtinga, ir jis nepraleisdavo progos pademonstruoti savo lietuvių kalbos žinias net ir tuomet, kai aprašomo konteksto prasme tai nebuvo būtina, bet, jo žodžiais tariant, jam buvo „įdomu“: nerijai apibūdinti vietiniai gyventojai vartojo žodį *kopos*, ir tai, L. Passarge's nuomone, asocijavosi su žodžiais *kapas*, *kalva*, o dar vietiniai vartoję ir žodį *kalnai*. Prie šios „terminijos“ vingrybių L. Passarge pridūrė, kad viename lietuviškame eilėraštyje jie vadinami *smiltatės* ir *smiltužės*³⁶. Greičiausiai „lietuviškas eilėraštis“ buvo liaudies daina, o jas autorius šiame tekste dažnai cituoja, bet ne originalą, o vokišką jų vertimą. Vienintelė išimtis cituojant šį žanrą yra lietuviškas dainos „Į žvejus eisva“ tekstas, su poetiniu polėkiu aprašant, kada nerijos žvejai ją dainuodavę – parsiplukdydami šieną iš kito marių kranto tik patekęjus saulei³⁷. Tokio pobūdžio L. Passarge's pastabos vertingos ir todėl, kad praėjus keliems dešimtmečiams, XX a. pradžioje, A. Bezenbergeris konstatavo, jog Kuršių nerijos gyventojai jau nebedainavo liaudies dainų, kurias čia jis, kaip ir L. Passarge, girdėjo dainuojant XIX a. 8–9-uoju dešimtmečiais³⁸.

L. Passarge lankėsi Kuršių nerijoje artėjant didelėms socialinėms ir kultūrinėms permainoms ir fiksavo situaciją „lūžio momentu“. Ypač tai pasakytina apie kuršininkų kalbos vartojimo arealo siaurėjimą. L. Passarge konstatavo, kad žvejų šeimose, kur šimtmečius vyravo kuršininkų kalba, vis dažniau gali išgirsti ir vokiečių kalbą, ir būtent vokiečių aukštaičių (*hochdeutsch*), o ne Rytų Prūsijoje paplitusį dialektą *plattdeutsch*, nes taip mokoma mokykloje. Pastebėjęs, jog kuršininkai „neturi tautinio identiteto sampratos“, L. Passarge konstatuoja ir pagrindinį, be mokyklos, veiksnį, lėmusį vokiečių kalbos invaziją į kuršininkų šeimas: sūnūs dažnai tarnauja kariniame laivyne ir po kelerių tarnybos metų parsineša namo vokiškos tapatybės jausmą bei vokiečių kalbą į savo namus³⁹. Tiesa, dar tuo metu, t. y. 1868 m., absoliučioje daugumoje šeimų buvo kalbama būtent kuršininkų kalba, o lietuvių kalba, anot L. Passarge's, buvo jiems tokia pat „tolima“ kaip ir vokiečių⁴⁰. Moterys žvejų šeimose paprastai mokėjo vos kelis vokiškus žodžius, bet remdamasis labiausiai tuo, kad vaikai Nidos, Pilkupos, Rasytės mokyklose buvo mokomi tik vokiečių kalba (nes mokytojai nekalbėjo nei latvių, nei lietuvių kalbomis), L. Passarge darė prielaidą, kad po kelių dešimtmečių šis latvių kalbos idiomai, spaudžiamas vokiečių kalbos, beveik išnyks⁴¹. Jis taip pat pesimistiškai vertino lietuvių kalbos vartojimo perspektyvą visoje Prūsijos Lietuvoje, nes dideliuose plotuose, kur anksčiau buvo kalbama lietuviškai ir „niekas nė žodžio nesuprato vokiškai, dabar vyrauja vokiečių kalba, ir netrukus lietuvių kalba numirs (*ausgestorben sein*) kaip ir jai gimininga prūsų kalba“⁴².

Tokios pesimizmo persunktos „prognozės“ rodė įsitvirtinusią Rytų Prūsijos inteligentijos nuostatą fiksuoti istorijai „mirštančios tautybės“, kurios asimiliacijos procesas atrodė istoriškai neišvengiamas, filologinį paveldą. L. Passarge's tekstas atskleidžia ir kitas esmines nuostatas, susijusias su

³⁶ PASSARGE, L. Op. cit., S. 126.

³⁷ Ibid., S. 270.

³⁸ YČAS, J. Bezenbergeris ir lietuvių tauta. *Tauta ir žodis*, 1924, t. 2, p. 55.

³⁹ PASSARGE, L. Op. cit., S. 254.

⁴⁰ Šiuo teiginiu L. Passarge konstatavo, jog kasdienėje buitinėje aplinkoje lietuvių kalba buvo retai kalbama, bet kiekvieną sekmadienį Nidos bažnyčioje vyko pamaldos lietuvių kalba. Plg. PASSARGE, L. Op. cit., S. 246.

⁴¹ Ibid., S. 254.

⁴² Ibid., S. 255.

Prūsijos Lietuvos etninės tradicijos fiksavimu, propaguotas LLD⁴³ ir kitų kultūrinio švietimo draugijų. Tiesa, išvertęs K. Donelaičio „Metus“ į vokiečių kalbą ir akcentavęs šio kūrinio reikšmę europiniame kontekste, L. Passarge peržengė „fiksavimo istorijai“ tradicijos rėmus⁴⁴.

Stebėdamas Kuršių nerijos žvejų gyvenimą L. Passarge siekė ne tik fiksuoti šio etninio pasaulio savitumą, bet neretai reiškė ir „komparatyvistines intencijas“, kurios, tiesa, nepasižymėjo gilesne mokslinė argumentacija. Pastebėjęs kiekviename žvejo name buvus daug religinio turinio knygų, sudėtų į nedidelę sieninę spintą su drožiniais, konstatavo, kad jie jam priminė Persijos tradiciją (*wie in Persien*)⁴⁵, o Nidos moterų aprangą prilygino Kapri salos moterų aprangai⁴⁶.

Visgi daugelis kuršininkų gyvenimo aspektų L. Passarge's užfiksuoti labai detaliai, ir tai didina šio teksto išliekamąją vertę. Charakteringas pavyzdys – Nidos parapijos krikštynų ir vestuvių papročių aprašymas, pabrėžiant, kad krikštynos čia įprastai būna ramios, dalyvauja iki šešių krikštatevių, o po ceremonijos tik šie krikštynų dalyviai vaišinami kava ir kepta žuvimi, nekviečiant daugiau jokių svečių. Vestuvių aprašymui L. Passarge skyrė daug

Johanno Froese's (Nida, XX a. pradžia) ir Michaelio Peleikio (Juodkrantė, 1925 m.) vestuvių nuotraukos, kurios atspindi L. Passarge's aprašytų Kuršių nerijos vestuvių tradicijos būdingus bruožus: du pabroliai su pamergėmis, pabrolių kepurės juodos, pamergių galvos papuoštos balta juosta ir gėlėmis, jaunosios galvą puošia gėlių vainikas (žr. Passarge, p. 263)

⁴³ 1880 m. spalio 27 d. patvirtinto LLD Statuto §1 bylojo apie siekį rinkti ir fiksuoti visa, kas su Lietuva ir lietuviais susiję kalbos, istorijos, etnografijos srityse, išlaikant visa tai istorijai (*Die Litauische Literarische Gesellschaft bildet den Mittelpunkt Bestrebungen, alles auf Litauen und die Litauer Bezügliche, sei es sprachlicher, historischer, ethnographischer u. dergl. Art, durch Sammlung und Aufzeichnung für die Wissenschaft zu erhalten*). In *Statut der Litauischen Litterarischen Gessellschaft*. Tilsit, 1880, den 27. October. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1884, Bd. 2, Heft IX, S. 171.

⁴⁴ GINEITIS, L. Op. cit., p. 194, 205.

⁴⁵ PASSARGE, L. Op. cit., S. 259.

⁴⁶ Ibid., S. 245.

vietos, nes šis įvykis buvo švenčiamas „plačiai“ (*reichlich gefeiert*)⁴⁷, detalizuodamas aprangą ir kita. Remdamiesi išsamiau L. Passarge's vestuvių dalyvių aprangos aprašymu ir lygindami jį su XIX–XX a. sandūros vestuvių fotografijomis, šiandien galime teigti, kad Kuršių nerijos vestuvinių papročių tradicijos buvo tvarios.

Ypatingą dėmesį L. Passarge skyrė Kuršių nerijos žvejų bendruomenės religingumui, kaip esminiam jų kultūrinės tapatybės akcentui, išryškinti. Remiantis L. Passarge's aprašymu⁴⁸, jame nestinga etnologinių išvalgų apie Nidos žvejų daugiabalsio giedojimo ypatumus. Akivaizdu, kad šis teksto epizodas vertas platesnės analizės, nes autoriui jis lyg savotiškas „kompasas“, padėjęs išryškinti ypatingą žvejų bendruomenės religingumo jausmą. Jo įvairių „komponentų“ aprašymui L. Passarge paskyrė ne vieną puslapį, kur akcentuota ne tik religinės literatūros gausa žvejų namuose, bet ir tai, kad šie religinio švietimo leidiniai, taip pat ir Biblija, buvo taip suskaityti, jog nekilo abejonių dėl kasdienio jų naudojimo⁴⁹. L. Passarge šią pastabą įkomponavo į platesnį Kuršių nerijos žvejų kultūrinės tapatybės kontekstą, pabrėždamas, kad jie skaitė religines knygas ir giedojo giesmes su deramu rimtumu ir atsidavimu, giliai įsitikinę kiekvieno spausdinto žodžio teisingumu. Todėl L. Passarge nenustebo viename iš namų pamatęs Friedricho Kuršaičio (Kurschat)⁵⁰ leistą savaitraštį „Keleivis“, apibūdinamas jį kaip turintį „ryškų religinį atspalvį ir griežtai konservatyvų“ (*Vorherrschend mit religiöser Färbung und streng konservativ*) ir visiškai atitinkantį šių žvejų bendruomenės poreikį⁵¹. Šį teiginį patvirtina ir L. Passarge's pastabos apie savitą *šventadienio* sąvokos traktavimo tradiciją žvejų kaime: šventadienis prasidėdavo šeštadienio pavidarę, kai šeštą valandą žvejai visi kaip vienas grįždavo iš žvejybos, nusiprausdavo, apsirengdavo šventadieninę aprangą ir visą vakarą praleisdavo giedodami ir meldamiesi. Tai buvo privaloma visiems šeimos nariams ir tą vakarą visi guldavosi anksti, o atsikėlę ankstų sekmadienio rytą vėl giedodavo, kol eidavo į bažnyčią. Šventadienis baigdavosi šeštą valandą vakaro, kai žvejai vėl išplaukdavo į marias⁵². Tokiame griežtame darbo ir maldų ritme gyvenusiame žvejų kaime L. Passarge nesistebėjo iš Nidos dvasininko sužinojęs, kad kai kurie žvejai pasižymėjo ypatingu religingumu (*Manche Fischer stehen in dem Rufe ganz besonderer Religiosität*): sekmadienio popietę jie rinkdavosi viename iš namų, kur neretai būdavo ir atvykusiųjų iš kito marių kranto, ir valandų valandas meldsdavosi ir giedodavo. Tai buvo pietistine dvasia persiėmę *surinkimininkai*, o L. Passarge aptariamame šaltinyje juos apibūdino vartodamas tikslus lietuviškus terminus – *surinkimas*, *surinkimininkai*, *apsakytojis*, rodydamas gerą Prūsijos Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio pažinimą. Jis paaiškino ir šio reiškinio priežastį: apsakytojas (sakytojas) ne tik kompetentingai skleidė Dievo žodį, bet darė tai ir puikiai lietuviškai reikšdamas mintis, nes „lietuvio klausia tokia gera, kad jis tuoj pastebi mažiausią nusižengimą jo kalbai“ (*Das Ohr des Littauers ist so fein, das er den geringsten Verstoß gegen seine Sprache übel empfindet*)⁵³. Beje, tikėtina, kad tarp religinių knygų, kurias L. Passarge matė žvejų namuose, būta ir iš Nidos kilusio mažamokslio žvejo Kristijono Endrikio Mertikaičio (1775 – apie 1856), kuris tapo surinkimininkų sakytoju (pasaulietis pamokslininkas), sudarytas 113 giesmių rinkinys „Visokios naujos giesmės“ (1800), sulaukęs net septynių leidimų⁵⁴.

⁴⁷ PASSARGE, L. Op. cit., S. 263.

⁴⁸ KISELIŪNAITĖ, D. Pamištas L. Passargės tekstas: nepastebėti duomenys apie etninę kultūrą Kuršių nerijoje. *Res Humanitariae*, 2008, t. I, p. 220–234.

⁴⁹ PASSARGE, L. Op. cit., S. 259.

⁵⁰ F. Kuršaitis taip pat dalyvavo LLD veikloje, į ją įstojęs 1884 metais. *Nachrichten. Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, Bd. 2, Heft VIII, S. 130.

⁵¹ PASSARGE, L. Op. cit., S. 59–60.

⁵² *Ibid.*, S. 60–61.

⁵³ *Ibid.*, S. 61.

⁵⁴ GINEITIS, L. Op. cit., p. 83, 143; K. Mertikaičio giesmyną tyrinėjusi kalbininkė Inga Strungytė-Liugienė nustatė, kad absoliuti dauguma šio leidinio giesmių buvo versta iš vokiškų giesmynų, sudarytų Halės pietistų autorių, ypač

Ne vien epizodas apie surinkimininkų įtaką Nidos žvejams, bet ir daugelis kitų L. Passarge's teksto vietų įprasmina autoriaus jau pirmuose leidinio puslapiuose deklaruotą „interesą“⁵⁵ Prūsijos Lietuvai, atskleidžiant daugelį šio regiono XIX a. antrosios pusės etnokultūrinio gyvenimo štrichų. Šiame šaltinyje apstu etnografinio kolorito detalių, apibūdintų lietuviškais terminais: Nidos žvejo namo architektūros stiliaus savitumą žymi terminas *sasparos* (*ein Mann, der seine Troba – das heist sein im Gehrsaß* (litt. *saspara*) *erbautes hölzernes Haus hatte abrechnen müssen*), o izoliacinė medžiaga, naudota sienoms apšiltinti, įvardyta *samanos*, ūkinis pastatas – *Klete* ar *svirnūže*⁵⁶ ir panašiai. Akivaizdu, kad Kuršių nerijos etninės tradicijos aprašymas šiame tekste išryškina dualistinę – Prūsijos Lietuvos (terminai lietuvių kalba) ir kuršininkų (terminai latvių kalba) – etnokultūrinę refleksiją: aprašydamas Kuršių nerijos žvejus, kurie kalbėjo kuršininkų (latvių) kalba, L. Passarge vartojo daug Prūsijos Lietuvoje vartotų žodžių ir posakių, remdamasis XIX a. antrosios pusės Rytų Prūsijos etnofilologine tradicija, fokusavusia dėmesį į lituanistinį paveldą.

Išvados

1. Analizuojant XIX a. pabaigoje išryškėjusį Prūsijos lietuvių etninės grupės kultūrinį ir tam tikrą politinį aktyvumą, nulemtą vokiškojo ir lietuviškojo nacionalizmo, svarbus aspektas yra europinio filologijos mokslo transformacijos ir jo glaudus ryšys su nacionalizmo apraiškų stiprėjimu. Kalbos ir tapatybės modelio sąsaja, lėmusi lyginamosios kalbotyros susiformavimą Prancūzijos ir Vokietijos universitetuose, turėjo įtakos tokio pobūdžio tyrimų sklaidai Rytų Prūsijoje įkuriant Kenigsbergo universitete Sanskrito ir lyginamosios kalbotyros katedrą.
2. Lietuvių kalbos archajiškumas ir jos sąsajų su sanskritu paieškos ne tik suponavo mokslinį interesą šios kalbos tyrimams, bet ir inspiravo plataus masto etnofilologinius ir archeologinius tyrinėjimus Prūsijos Lietuvoje, siekiant išsaugoti „miršančios tautelės“ etnokultūrinį paveldą. Realizuodamas šią nuostatą, atskleidžiančią to laiko politines realijas, bet prioritetą teikdamas plataus profilio Rytų Prūsijos ir Prūsijos Lietuvos moksliniams tyrinėjimams (filologija, etnologija, archeologija), Adalbertas Bezenbergeris, keturis dešimtmečius dirbęs Kenigsbergo universitete, tapo akademinės baltistikos pradininku.
3. Lyginamosios kalbotyros ir Prūsijos Lietuvos kultūros mokslinių tyrimų platų atgarsį Rytų Prūsijos viešajame diskurse atskleidžia teisininko, literato Ludwigo Passarge's veikla ir tekstai. L. Passarge's teksto „Aus Baltischen Landen“ analizė išryškina ne tik lituanistines refleksijas, bet ir vertingas autoriaus antropologines išvalgas Prūsijos Lietuvos kontekste, o ypač susijusias su Kuršių nerijos žvejų tapatybės aspektais (nuoširdus religingumas, surinkimininkų įtaka, kuršininkų kalbos dominavimas, darbštumas, sėslumas ir kt.).
4. Mokslininko, lyginamosios kalbotyros korifėjaus A. Bezenbergerio ir literato, kultūros veikėjo L. Passarge's veiklos, susijusios su Prūsijos lietuvių etnokultūrinio modelio XIX antrojoje pusėje refleksija, analizė išryškina intelektualinio Europos konteksto, kuriame buvo akcentuojamos lingvistinės ir etnoarcheologinės implikacijos (tiesioginių sąsajų tarp kalbos, materialinės kultūros ir tam tikros tautybės paieškos ir jų ryšys su moderniojo nacionalizmo idėjomis), apraiškas Rytų Prūsijos intelektualų terpėje, įgavusias pozityvią išraišką išsaugant Prūsijos lietuvių etnokultūrinį paveldą.

Frantzo Alberto Schulzo. Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmynų „Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pfalmai“ (1817) ir „Mazos Giesmju Knygeles“ (1819) sąsajos su Frantzo Alberto Schultzo giesmynu „Kern Alter und Neuer geiftreicher Lieder“, Als der Sweyte Theil. *Archivum Lituanicum*, 2009, 11, p. 189–204.

⁵⁵ PASSARGE, L. Op. cit., S. 105.

⁵⁶ Ibid., S. 269–270.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ANDERSON, Benedikt. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York, 2003.
- GEARY, Patrick. *The Myths of Nations*. Oxford, 2001.
- GINEITIS, Leonas. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius, 1995.
- SEELE, Götz von. *Geschichte der Albertus Universität zu Königsberg*. Würzburg, 1956.
- KISELIŪNAITĖ, Dalia. Pamirštas L. Passargės tekstas: nepastebėti duomenys apie etninę kultūrą Kuršių nerijoje. *Res Humanitariae*, 2008, t. I, p. 220–234.
- SABALIAUSKAS, Antanas. Adalbert Bezenberger (1851–1922). In *Noted Scholars of the Lithuanian Language*. Chicago, 1973, p. 39–45.
- SCHMALSTIEG, Willam. The Founder of Baltic Philology: Adalbert Bezenberger. *Lituanus (The Lithuanian Quarterly)*. 1974, Vol. 20, Nr. 2, p. 35–46.
- SCHMIDT, Wolfgang. Adalbert Bezenberger (1851–1922). *Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg*, 1995, Bd. 29, S. 205–219.
- STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda, 2010.

THE PRUSSIAN LITHUANIANS IN THE ETHNOPHILOLOGICAL IDENTIFICATION CONTEXTS (LATE 19TH – EARLY 20TH C.)**Nijolė Strakauskaitė**

Klaipėda University, Lithuania

Summary

The analysis of the transformation of Prussian Lithuanians from a conservative and politically passive community to a polarized one in the late 19th c. under the influence of German and Lithuanian nationalism is closely related to the transformations of European science of philology in relation with the strengthening of nationalism. The European intellectual context, in which modern nationalism formed, was partly influenced by the scientific elite, especially that from German and French universities, in the justification of a direct link between the language and the identity. All that presupposed the formation of comparative Indo-European philology which stimulated scientific studies of the early forms of Slavic, Germanic, and Romance languages and thus actualized the studies of Lithuanian, close to Sanskrit by its archaic character.

Essential trends of the science of comparative linguistic encouraged linguist Adalbert Bezenberger to come to Königsberg University and become the Head of the Department of Sanskrit and Comparative Linguistics; his attention was focussed not merely on old Lithuanian written records, but also on ethnic-cultural studies of the region, i.e. Prussian Lithuania where Lithuanian was spoken. A. Bezenberger's activity in East Prussia in 1880–1922 m. reflected both professional aspirations of a specialist of comparative philology and the impact of specific historical circumstances, with the major ones being the strengthening of nationalism in united Germany and the leveling of ethnic minorities, on a personality from the border culture. The trends stimulated A. Bezenberger and a number of other workers of science and culture to consider Prussian Lithuanians to be an ethnic minority on the verge of extinction and to unite efforts for the preservation of the linguistic and cultural heritage of that ethnic group. A typical example of consolidation of intellectual efforts of that kind is the text of Ludwig Passarge *Aus Baltischen Landen* with clear reflection of Lithuanian studies (the aspects of etymology and folklore) which brings out the impact of comparative linguistics.

tics on the public discourse of East Prussia. The analysis of the above mentioned source brings out interesting anthropological insights of the author integrated into the context of fishermen's cultural identity in the Curonian Spit. The activity of author and cultural worker Ludwig Passarge and expert of comparative linguistics Adalbert Bezenberger related to the studies and preservation of the ethnocultural model of Prussian Lithuanians brings out the expression of linguistic and ethnoarchaeological implications typical of the European intellectual context of the 19th c. in the milieu of East Prussian intellectuals.

PREUßISCH-LITAUER IN DIE ETHNO-PHILOLOGISCHE IDENTIFIKATIONS-ZUSAMMENHÄNGE (ENDE DES 19. – ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS)

Nijolė Strakauskaitė

Universität Klaipėda, Litauen

Zusammenfassung

Bei der Analyse des Wandels der ethnischen Gruppe der Preußisch-Litauer von einer konservativen und politisch passiven in eine zersplitterte Gemeinschaft, die Ende des 19. Jh. vom deutschen und litauischen Nationalismus beeinflusst war, wird schnell der Zusammenhang mit den wissenschaftlichen Transformationen der europäischen Philologie unter dem Einfluss eines zunehmenden Nationalbewusstseins festgestellt. Im intellektuellen Hintergrund Europas, in dem der moderne Nationalismus geprägt wurde, stellte man einen direkten Zusammenhang zwischen der Sprache und der Identität her. Dies wurde zum Teil von der Elite der Wissenschaft beeinflusst, vor allem jedoch von deutschen und französischen Universitäten. Dies führte zur Entstehung der vergleichenden Sprachkunde der indogermanischen Sprachen, die ihrerseits die Erforschung der frühen Erscheinungen der slawischen, germanischen und romanischen Sprachen förderte, wodurch wiederum die Forschungen der litauischen Sprache aktualisiert wurden, die durch ihre archaische Struktur mit dem Sanskrit vergleichbar war.

Die grundlegenden Trends der Sprachforschung bewegten den Linguisten Adalbert Bezenberger dazu, den Lehrstuhl für Sanskrit und Komparativlinguistik an der Universität Königsberg zu übernehmen. Dort galten nicht nur die alten litauischen Schriften als Schwerpunkt, sondern auch die ethnokulturelle Erforschung der Region, Preußisch Litauen, wo Litauisch gesprochen wurde. Bezenbergers Wirken in Ostpreußen von 1880 bis 1922 spiegelte nicht nur die berufliche Ansprüche eines Fachmanns der komparativen Linguistik wieder, sondern auch den Einfluss den bestimmten historischen Gegebenheiten auf eine kulturell engagierte Persönlichkeit des Grenzgebietes hatten, bei denen es vor allem um den zunehmenden Nationalismus im vereinigten Deutschland und um das Ausblenden der nationalen Minderheiten ging. Diese Trends brachten Bezenberger sowie viele andere wissenschaftlich und kulturell aktive Menschen dazu, die Preußisch-Litauer als eine schwindende nationale Minderheit zu sehen. Er erkannte, dass gemeinsame Anstrengungen notwendig waren, um das sprachliche und kulturelle Erbe dieser ethnischen Gruppe zu erhalten. Als ein typisches Beispiel der gemeinsamen intellektuellen Bemühungen ist die Schrift von Ludwig Passarge „Aus Baltischen Landen“ zu nennen, in der die lituanistische Reflexion (etymologische,

folkloristische Facetten) sehr deutlich ist und die den Einfluss der komparativen Linguistik im ostpreußischen Diskurs hervorhebt. Diese Quelle offenbart spannende anthropologische Einsichten des Verfassers, die sich auf die kulturelle Identität der Fischer der Kurischen Nehrung beziehen. Das Wirken des Literaten und Kulturmenschen Passarge und der Koryphäe der komparativen Linguistik Bezenberger, das sich auf die Erforschung und die Bewahrung des ethnokulturellen Modells der Preußisch-Litauer bezieht, unterstreicht den Ausdruck der linguistischen und ethnoarchäologischen Implikationen im Milieu der ostpreußischen Intellektuellen, die typisch für den intellektuellen Zusammenhang im Europa des 19. Jh. waren.